

ОСВІТА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

©2022 РЯДИНСЬКА І. А.

УДК 37.017:[331.5+330.35]
JEL: I25; I26; I28; J24

Рядинська І. А. Освіта як фактор формування людського капіталу та економічного зростання

Основною метою даної статті є окреслення ролі системи освіти у формуванні людського капіталу, розвиток якого є необхідною умовою для економічного зростання країни. У статті проведено дослідження теорії людського капіталу як визначальної складової, яка забезпечує процес розвитку та накопичення людського капіталу, від якого, своєю чергою, залежить конкурентоспроможність країни та її місце у світовому середовищі. Розкрито значення освітнього ресурсу в створенні людського капіталу. Зазначено роль інвестицій у людський капітал, і, зокрема, в освітній процес. Охарактеризовано взаємозв'язок рівня освіти та заробітної плати працівника. Виокремлено основні напрями впливу освіти людини на економічне зростання країни. З'ясовано деякі рекомендації, які дозволять забезпечити гарантії збереження сфери освіти як фактора формування якісного людського капіталу країни. Визначено, що освіта є фундаментальним видом інвестування в людський капітал. Освіта протягом всього життя забезпечує умови для формування кваліфікованого молодого працівника як особистості та професіонала в обраному напрямку навчання та його подальшої праці на будь-якому підприємстві. Головним завданням освіти є забезпечення країни якісним людським капіталом для ефективного економічного зростання. Освіта позитивно впливає на ринок праці не тільки тому, що підвищує конкурентоспроможність робітників, але й тому, що акумулює потенційно незайняту молодь. Наголошено, що розвиток освіти та професійної підготовки сприяє вирішенню таких важливих завдань соціально-економічного розвитку, як прискорення темпів економічного зростання, пом'якшення нерівності в розподіленні доходів, підвищення якості національної робочої сили, безпосереднє зменшення безробіття та попередження його в майбутньому.

Ключові слова: вища освіта, людський капітал, ринок праці, економічне зростання, державні витрати, заробітна плата.

Рис.: 1. **Бібл.:** 11.

Рядинська Ірина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (вул. Алчевських, 29, Харків, 61002, Україна)

E-mail: irinaryad81@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9769>

UDC 37.017:[331.5+330.35]
JEL: I25; I26; I28; J24

Riadynska I. A. Education as a Factor in the Formation of Human Capital and Economic Growth

The main purpose of the presented article is to outline the role of the education system in the formation of human capital, the development of which is a prerequisite for the economic growth of the country. The article carries out a study of the theory of human capital as a defining component that ensures the process of development and accumulation of human capital, on which, in turn, the competitiveness of the country and its place in the world environment depend. The importance of educational resources in the creation of human capital is disclosed. The role of investments in human capital, and, in particular, in the educational process, is revealed. The relationship between the level of education and the employee's salary is characterized. The main directions of influence of human education on the economic growth of the country are distinguished. The article specifies some recommendations that will ensure guarantees of the preservation of the education sector as a factor in the formation of high-quality human capital of the country. Education is defined as a fundamental form of investment in human capital. Lifelong education provides conditions for the formation of a qualified young worker as an individual and a professional in the chosen direction of training and further work at any enterprise. The main task of education is to provide the country with high-quality human capital for effective economic growth. Education has a positive influence on the labor market not only because it increases the competitiveness of workers, but because it accumulates potentially unoccupied young people. It is emphasized that the development of education and training contributes to solving such important tasks of socioeconomic development as accelerating the pace of economic growth, mitigating inequality in the distribution of incomes, improving the quality of the national labor force, directly reducing unemployment and preventing it in the future.

Keywords: higher education, human capital, labor market, economic growth, government spending, wages.

Fig.: 1. **Bibl.:** 11.

Riadynska Iryna A. – PhD (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Socio-Economic Disciplines and Geography, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (29 Alchevskyykh Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: irinaryad81@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4284-9769>

Сьогодні вже не викликає сумніву факт, що якісний людський капітал є одним із основних чинників розвитку конкурентоспроможності країни. Формування та відтворення людського капіталу особливо актуально в країнах, де фізичний капітал не є основним елементом зростання ВВП у національній економіці країни.

Інвестиції в людський капітал – це ті вкладення, які в майбутньому здатні збільшити продуктивність праці працівників і сприяють зростанню доходів у майбутньому як окремому індивіду, так і суспільству в цілому.

Значення людського капіталу в економічному житті суспільства постійно зростає, оскільки

практично в усіх сферах соціально-економічної активності визначна роль належить висококваліфікованим робітникам з творчим потенціалом. Сьогодні, в умовах глобального інтенсивного технологічного розвитку, освіта не лише дає можливість оволодіти старими, вже накопиченими знаннями, але й сприяє отриманню нових знань у процесі праці, а також забезпечує умови для їх виробництва в майбутньому.

Багаточисельні дослідження зарубіжних і вітчизняних учених [1–8] свідчать про те, що людський капітал є основним фактором економічного становища та підвищення добробуту населення. Розвиток концепції людського капіталу активізувався у другій половині ХХ століття в працях Т. Шульца («Формування капіталу освіти» (1960), «Інвестиції в людський капітал» (1961), «Капіталовкладення в людський капітал: роль освіти та наукових досліджень» (1971)); Г. Беккера («Економічна теорія дискримінації» (1957), «Людський капітал» (1964), «Трактат про родину» (1981)); М. Блауга («Економічна теорія в ретроспективі» (1962), «Економіка освіти та освіта економістів» (1987)); С. Боулса («Планування економічних систем в цілях економічного зростання» (1969), «Економічні інститути як екологічні ніші» (2000)). В Україні концепція людського капіталу одержала визнання серед науковців порівняно недавно – наприкінці 1990-х рр. Такі українські дослідники, як А. Чухно, А. Гришнова, А. Стефанишин, С. Злупко, В. Куценко, І. Каленюк, В. Антонюк, Г. Прошак і багато інших внесли значний внесок у популяризацію і розвиток даної теорії.

Науковці присвятили багато праць людському капіталу в умовах інноваційного розвитку суспільства, але досі залишається недостатньо вивченим вплив інвестицій на розвиток саме людського капіталу окремого індивіда та роль держави в цьому процесі. Необхідність подальшого дослідження впливу розвитку людського капіталу на розвиток економіки країни зумовлена наявністю великої кількості невирішених проблем і дискусійністю багатьох положень.

Основною метою даної статті є окреслення ролі системи освіти у формуванні людського капіталу, розвиток якого є необхідною умовою для економічного зростання країни.

Дуже вагомий внесок у розкриття значення освіти в економічному житті суспільства зробили класики політичної економіки. Зокрема, значний вплив на світову економічну думку мала теорія А. Сміта, який у «Дослідженнях про природу та причини багатства народів» обґрунтував модель економічної людини та підкреслив, що час і витрати, які були понесені для отримання освіти, обов'язково окупляться ціною праці [1, с. 103], а також стверджував, що здібності до освіти становлять основний капітал індивіда, оскільки реалізуються в характері його особистості. Д. Ріккардо однією з причин від-

ставання країн в економічному розвитку вважав недовід освіти в усіх прошарках суспільства.

Особливу увагу освіті приділяв й представник історичної школи політичної економії Ф. Лист, який стверджував, що нація має виробляти духовні знання, бо саме вони запускають механізм виробничих сил, тоді як інші блага – лише механізм обмінних цін [7]. Н. Манквіч стверджує, що «людський капітал формується через освіту – від початкових дитячих програм до професійної підготовки на робочому місці» [2, с. 144].

Т. Шульц підкреслював, що людина набуває якість капіталу не одразу після народження, а лише після певної «обробки». Вчений підрахував, що витрати на освіту в США в 1900 р. склали тільки 4% накопиченого фізичного капіталу, а в 1956 р. вони зросли до 28% [3, с. 395]. На думку Г. Беккера [8], людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, професійну підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни та прибутки.

Укравінські вчені В. Куценко і Г. Євтушенко визначають людський капітал як «сукупність знань, способів і кваліфікацій, а також здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток» [9]. Р. Капелюшников розглядає людський капітал як «запас знань, здібностей, що є у кожного», які «складають капітал, оскільки формування їх потребує відволікання коштів за рахунок поточного споживання, але при цьому вони стають джерелом підвищення продуктивності й заробітків у майбутньому» [4]. Таким чином, російськими й українськими вченими увага акцентується на обов'язковій потенційній можливості використання «накопиченого запасу знань, навичок у сфері суспільного виробництва», їх взаємодії, оскільки, як зазначає С. Дятлов, «зростання продуктивності праці й ефективності виробництва впливають на зростання доходів індивідів» [5]. У монографії за редакцією доктора економічних наук О. Грішнєвої наводиться таке визначення інвестицій у людський капітал: «Інвестиції в людський капітал – це стратегічно орієнтовані витрати коштів інвесторів, а також часу та зусиль людини на формування та розвиток її продуктивних характеристик (здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, соціальної відповідальності) з метою підвищення ефективності їх використання і, як результат, отримання економічних і соціальних переваг як їх власником і його нащадками, так і іншими інвесторами» [10].

Поняття «людський капітал» означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, а й визнання необхідності інвестування в людину, підвищує його продуктивні здібності, тобто сприяє розвитку його як працівника. Основним видом таких інвестицій є витрати на осві-

ту, включно із загальною та спеціальною, формальною та неформальною освітою, підготовку за місцем праці тощо. [6]. Так, за свідченням американських науковців [11], 70% багатства США створюється завдяки людському капіталу. Уже в другій половині ХХ ст. на підготовку науково-технічного працівника в США виходило близько 800 тисяч. дол. США, що підтверджує зростання значення розвитку освіти робітника як важливої інвестиційної форми суспільства.

На сучасному етапі освіта стає елементом стратегії економічного зростання, а сприяння йому та його прогнозування увійшло в практику державного регулювання всіх розвинених країн світу. В країнах Заходу економічне обґрунтування освітнього розширення проходило відразу за декількома напрямками. Перш за все, це визнання ролі спеціалістів високої кваліфікації в процесі економічного розвитку – як окремого підприємства, так і країни в цілому. Їх нестача призводить до виникнення в економіці «проблемних ланок», що негативно відбивається на темпах зростання. Тому в усіх розвинених країнах, починаючи з 1960-х рр., зростали роль і значення освіти та професійної підготовки в системі національних пріоритетів, обґрунтовувався перевід цієї сфери на якісно новий рівень матеріального та кадрового забезпечення. Ця мета була досягнута в результаті стрибка частки витрат на освіту у відношенні національних доходів цих країн.

Загальновизнано, що висококваліфіковані кадри є найбільш динамічним елементом виробничої системи: вони продукують нові ідеї, сприяють найшвидшому впровадженню у практику наукових відкриттів, тобто темпи науково-технічного прогресу в багато чому залежать саме від них. Одним із найважливіших стимулів розвитку освіти стало його трактування як виробника людського капіталу та фактора соціально-економічного зростання. Підвищення рівня освіти робітників приводить до зростання їх заробітків та підвищує шанси на працевлаштування.

Як показує практика, в умовах розвитку економіки України вища освіта посилює конкурентні позиції працівників. Спостерігається така закономірність: чим вище освітній рівень нанесення, тим вище економічна активність, зайнятість і нижчий рівень безробіття. Рівень освіти суттєво посилює конкурентні позиції працівників на ринку праці.

У розвинених країнах Заходу аксіомою є факт, що сфера вищої освіти здатна служити базисом економічних досягнень. Якість вищої освіти та підготовки кадрів розцінюються Всесвітнім економічним форумом як ті, що мають вирішальне значення для сучасної високотехнологічної економіки. Глобалізована економіка ХХІ ст. потребує тисячі добре освічених робітників, які здатні швидко адаптуватися до зміни у виробничих та інформаційних процесах. Охоплення населення вищою та професійною освітою також

є важливим показником для визначення рівня і перспектив розвитку бізнесу в кожній країні. При оцінці ефективності професійної освіти в розрахунок приймається також функціонування в країні безперервної системи отримання та підвищення кваліфікації безпосередньо на робочому місці.

Ситуація в системі освіти України характеризується такими проблемними факторами.

По-перше, якість освіти не відповідає очікуванням роботодавців. Рівень випускників українських вишів та очікуваний рівень кваліфікації молодих фахівців суттєво відрізняються.

По-друге, кількість випускників не відповідає потребам економіки. На ринку праці є дефіцит спеціалістів певних професій (наприклад, технічних спеціальностей) і відносний надлишок інших (наприклад, економічних та юридичних спеціальностей).

По-третє, система освіти не розвиває важливих для конкурентоспроможності робітників навичок.

По-четверте, недофінансування галузі. Останніми роками з державного та місцевих бюджетів на освіту виділялося близько 7% ВВП України. Для порівняння: в країнах ОЕСР на освіту витрачається в середньому 4,6% ВВП, у країнах ЄС-27 – 5,07% ВВП, в ЄС-15 – 4,97% ВВП.

Однак в Україні велика частина коштів, що виділяються з бюджету на освіту, витрачається на оплату праці та комунальні платежі (за оцінками експертів, частка цих витрат складає більше 70%). Інвестування в поліпшення матеріально-технічної бази та інновації відбувається по залишковому принципу. Розв'язання цієї проблеми можливо при умові проведення раціональної державної політики на ринку праці, яка має бути спрямована на підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили. Для цього була прийнята «Стратегія демографічного розвитку України на 2006–2015 рр.», в якій було передбачено забезпечення зростання ефективності державної політики зайнятості, збалансування структури підготовки кадрів у відповідності з вимогами ринку, координація державних програм розвитку освіти та забезпечення інших сприятливих вимог для формування трудового потенціалу.

Рішення про активізацію розвитку людського капіталу потрібно починати з розповсюдження в суспільстві ідей теорії людського капіталу та практики їх реалізації. Вирішальна частка в цьому належить державі. Вченими доведено такі напрями активного впливу на економічне зростання [6]:

1. Освіта і професійна підготовка роблять продуктивною працю кожної окремої людини. Доказом цього є тісна кореляція між рівнем освіти робітників і їх заробітками, яка підтверджена статистичними даними. Освіта або збільшує продуктивність працівника на даному робочому місці, або робить його здатним до такої праці, результати якої

представляють найвищу цінність і яка тому краще оплачується. Відповідно, зростання кваліфікації та рівня освіти економічно активного населення підвищує продуктивність праці в економіці.

2. *Освіта розвиває в людині ділові навички та підприємливість.* У західній літературі це явище названо «розподільним ефектом освіти». Робоча ефективність пов'язана зі здатністю виконувати певне коло завдань, роздільна ефективність – зі здатністю приймати правильні рішення. Освіта підвищує чутливість людей до нових наукових ідей і технічних розробок, у зв'язку з чим скорочується лаг часу між відкриттям і його широким застосуванням. Скорочуючи час розповсюдження науково-технічних відкриттів, освіта підвищує суспільну продуктивність праці, стимулює економічне зростання.

3. Третій напрямок полягає в тому, що *освіта збільшує не лише швидкість, з якою розповсюджуються відкриття, але і швидкість, з якою вони здійснюються.* Це пояснюється трьома причинами: по-перше, подальший розвиток науки і техніки неможливий без висококваліфікованих учених, дослідників та інженерів, які є генераторами ідей і від яких залежить практична реалізація здійснених відкриттів. По-друге, значна частина наукових розробок здійснюється в навчальних закладах. По-третє, нерідко ідеї вдосконалення технологій і організації виробництва народжуються безпосередньо на робочому місці. Якщо освіта та професійна підготовка розвивають новаторські навички робітника, роблять його винахідливим та ініціативним, то це також сприяє технічному прогресу. Зростання темпів науково-технічного прогресу підвищує суспільну продуктивність праці.

Отже, внесок освіти в економічне зростання здійснюється в таких напрямках: вона наділяє робочу силу продуктивними знаннями, сприяє нарощуванню нових знань, стимулює процес продукування нових ідей. У наш час люди розглядаються не як трудові ресурси, а як власники людського капіталу. Відповідно, на ринку праці існує не сама людина, і навіть не її капітал, а саме послуги людського капіталу. Можливість надавати послуги є похідною від розміру та якості людського капіталу. Таким чином, теорія людського капіталу дозволяє виміряти ефективність освіти та професійної підготовки на різних рівнях.

На особистісному рівні ефективність інвестицій в освіту визначається збільшенням доходів людини в результаті освіти, на мікроекономічному рівні – зростанням граничного продукту, прибутку або (для неприбуткових установ) – поліпшенням якості роботи, поширенням сфери діяльності; на мезо- і макроекономічному рівні – зростанням національного доходу.

У розвинених країнах держава виходить з того факту, що чим краще освітня підготовка робочої сили, тим вища її роль у виробництві, тим менше в

країні соціальних проблем, пов'язаних з безробіттям, бідністю, злочинністю тощо. Важливе значення має і професійна підготовка на підприємствах, набуття виробничого досвіду. Це особливо важливо при пошуку першої роботи для запобігання безробіттю серед молоді. Відсутність досвіду роботи сильно зменшує конкурентоспроможність потенційного працівника, іноді становиться дуже серйозною перешкодою при працевлаштуванні. Для пом'якшення соціальної напруженості в молодіжному середовищі та створення можливості реалізації людського капіталу в розвинених країнах використовуються різноманітні методи.

Наприклад, у Франції використовується система професійного навчання, у Німеччині – система школярства. В США виникла так звана концепція підготовки до трудового життя, покликана забезпечити безболісний перехід учнів зі школи у світ праці. Це багатоступінчата програма, що охоплює всі рівні шкільної освіти: від знайомства зі світом професій у молодших класах до оволодіння основ двох-трьох спеціальностей – у старших. Особливий наголос робиться на ознайомленні з особливостями трудового життя, на отриманні навичок поведінки на ринку праці. В Японії, на відміну від інших країн, у рамках загальної стратегії «довічного найму», основною формою професійної освіти є підготовка робітника безпосередньо на підприємстві.

Таким чином, як можна побачити з *рис. 1*, розвиток і підтримка на належному рівні людського капіталу потребують постійних інвестицій, проте результат від таких вкладень можна отримати лише через деякий час, на відміну від інших чинників виробництва.

ВИСНОВКИ

Освіта позитивно впливає на ринок праці не тільки тому, що підвищує конкурентоспроможність робітників, але й тому, що вона акумулює потенційно незайняту молодь. Держави багатьох країн свідомо проводять політику, спрямовану на продовження тривалості навчання. Отже, розвиток освіти та професійної підготовки сприяє вирішенню таких важливих завдань соціально-економічного розвитку, як прискорення темпів економічного зростання, пом'якшення нерівності в розподіленні власних доходів, підвищення якості національної робочої сили (а відповідно, і конкурентоспроможності економіки), безпосереднє зменшення безробіття та попередження його в майбутньому. Все це активно сприяє людському розвитку.

Сучасна освіта в Україні повинна забезпечити:

- ✦ високий рівень загальної грамотності населення (у тому числі технічної та технологічної);
- ✦ неперевершений рівень знань і розуміння у сфері національної культури;
- ✦ можливість кожному громадянину одержати таку професійну підготовку, яка б дала

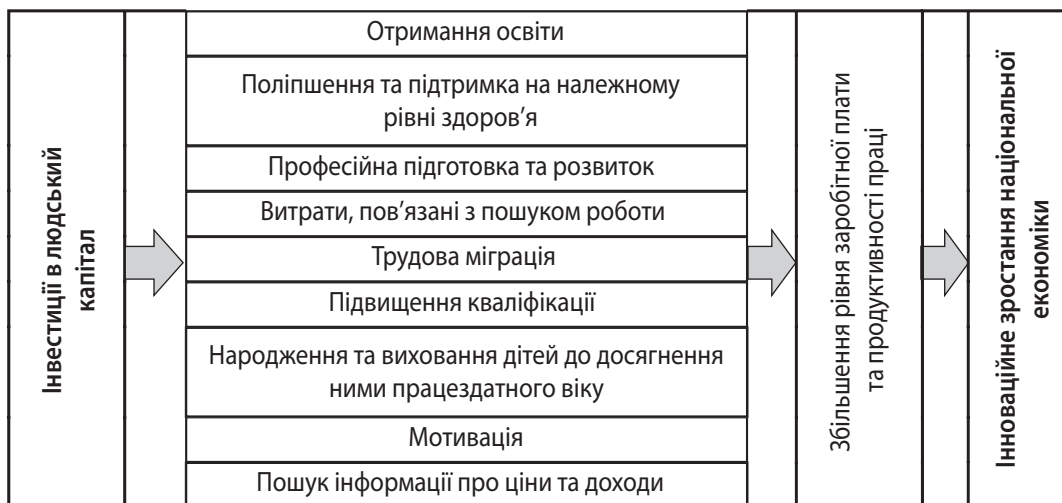

Рис. 1. Взаємозв'язок інвестицій у людський капітал і розвитку національної економіки

можливість досягти конкурентоспроможності на ринку праці та гідного рівня життя;

- ✦ достатній рівень освіти населення в життєво важливих питаннях особистого існування та розвитку. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : в 2-х т. М. : Наука, 1993. Т. 1. Кн. 1–3. 569 с.
- Манків Н. Г. Макроекономіка : підручник / пер. з англ. ; наук. ред. С. Панчишина. Київ : Основи, 2000. 588 с.
- Мочерний С. В., Довбенко М. В. Історія економічних вчень: (сучасна економічна думка) : навч. посіб. Львів : Новий світ, 2005. 488 с.
- Бендасюк О. О. Людський капітал як основний фактор економічного розвитку. *Україна: аспекти праці*. 2003. № 6.
- Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 12. С. 42–49.
- Грішнова О. А. Ефективність освіти як чинник мотивації інвестицій в людський капітал. *Регіональні перспективи*. 2002. № 3–4. С. 69–72.
- Фридрих Лист. Национальная система политической экономии. *Русское самодержавие. Прошлое и будущее монархии в России*. URL: <http://www.samoderjavie.ru/list>
- Becker, G. S. Assortative Mating in Marriage Markets. In: *A Treatise on the Family*. Ch. 4. London : Harvard University Press, 1991. P. 108–134.
- Куценко В. І., Євтушенко Г. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення. *Зайнятість та ринок праці*. 1999. № 10. С. 136–145.
- Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за наук. ред. О. А. Грішнкової. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.
- Agarwal R., Clarke R., Houston J., Bennett C. Human Capital Trends 2012. Leap ahead. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/collections/HC-Trends2019/HC%20Trends_Full%20Report_2012.pdf

REFERENCES

- Agarwal, R. et al. "Human Capital Trends 2012. Leap ahead". https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/collections/HC-Trends2019/HC%20Trends_Full%20Report_2012.pdf
- Becker, G. S. "Assortative Mating in Marriage Markets". In *A Treatise on the Family*, 108-134. London: Harvard University Press, 1991.
- Bendasiuk, O. O. "Liudskiy kapital yak osnovnyi faktor ekonomichnoho rozvytku" [Human Capital as a Major Factor in Economic Development]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 6 (2003).
- Hrshnova, O. A. "Efektyvnist osvity yak chynnyk motyvatsii investysii v liudskiy kapital" [The Effectiveness of Education as a Factor Motivating Investment in Human Capital]. *Rehionalni perspektyvy*, no. 3-4 (2002): 69-72.
- Investuvannya v liudskiy kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi* [Investing in Human Capital in the System of Factors to Ensure Decent Work]. Kyiv: KNEU, 2015.
- Kutsenko, V. I., and Yevtushenko, H. I. "Liudskiy kapital yak faktor sotsialnoho zakhystu naseleennia: problemy zmitsnennia" [Human Capital as a Factor in Social Protection: Problems of Strengthening]. *Zainiatist ta rynok pratsi*, no. 10 (1999): 136-145.
- List, F. "Natsionalnaya sistema politicheskoy ekonomii" [National System of Political Economy]. *Russkoye samoderzhaviye. Proshloye i budushcheye monarkhii v Rossii*. <http://www.samoderjavie.ru/list>
- Mankiv, N. H. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: Osnovy, 2000.
- Mochernyi, S. V., and Dovbenko, M. V. *Istoriia ekonomichnykh vchen: (suchasna ekonomichna dumka)* [History of Economic Doctrines: (Modern Economic Thought)]. Lviv: Novyi svit, 2005.
- Shchetinin, V. "Chelovecheskiy kapital i neodnoznachnost yego traktovki" [Human Capital and the Ambiguity of Its Interpretation]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, no. 12 (2001): 42-49.
- Smit, A. *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Moscow: Nauka, 1993.